

חיי שרה

"הצד הבא תלוי בך!"

לעילוי נשמת הרב יונתן זקס

שיג ושיח – פרשת חיי שרה – הרב יונתן זקס ז"ל

הוא היה בן 137. הוא חווה שני מאורעות טראומטיים שקרו לאנשים היקרים לו ביותר. הראשון אירע בבנו, יצחק, שהוא חיכה רוב ימי חייו להיוולדו. הוא ושרה איבדו תקווה, אך ה' סיפר להם שיוולדו בן שימשיך את הברית הכרותה להם איתו. השנים עברו, שרה לא הרתה. היא זקנה, וה' הוסיף להבטיח שזה יקרה. בסוף זה בא. ההיריון, הילד, האושר. שרה אמרה, "צחוק עשה לי אלוקים, גל השומע יצחק לי" (בראשית כא:ו). אך משגדל הילד בא הרגע הנורא שבו אמר אלוקים לאברהם לקחת "את בנך את יחידך אשר אהבת" ולהקריבו על המזבח (כב:ב). אברהם לא מחה, לא בכה, לא דחה. האב והבן הלכו יחדיו, ורק ברגע האחרון בא הצו מן השמים – עצור. איך יכול אב, וכל שכן הבן, לשרוד טראומה כזו? ואז בא האבל. מתה שרה, אשתו האהובה של אברהם. היא היתה שותפתו המתמדת. יחד איתו יצאה למסע לארץ לא נודעת, והשאירה מאחור את כל עולמה: ארץ, מולדת ומשפחה. פעמים הצילה את חיי אברהם כשהתחזתה לאחוזו.

מה עושה בן אדם בן 137 – התורה קוראת לו "זקן בא בימים" (כד:א) – אחרי טראומה כזו ואבדן כזה? לו סופר לנו שהוא בילה את שארית ימיו בעצבות ובהתבוססות בזיכרונות, לא היינו מופתעים. הוא עשה כל מה שהאלוקים בקש ממנו, אך קשה לומר שהוא קיבל כל מה שהאלוקים הבטיח לו. שבע פעמים הובטחה לו ארץ כנען, אך כשרה מתה לא היו לו לאברהם בכל הארץ אפילו ארבע אמות כדי לקבורה. ה' הבטיח לו זרע רב ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים, גוי גדול, המון גויים – אך רק בן אחד נולד לו כממשיך הברית, יצחק, שכמעט נשרף על המזבח, ושבגיל 37 עוד לא מצא לו אישה. לאברהם היו כל הסיבות שבעולם לשבת ולרחם על עצמו. אבל הוא לא עשה זאת. באחד הרצפים המילוליים המופלאים ביותר בתורה מתואר אבלו של אברהם בחמש מילים. "ויבוא אברהם לספד לשרה ולבכתה" ומיד אחריהן באות המילים "ויקם אברהם מעל פני חטא מתו" (כג:ג-ד). מרגע זה והלאה אברהם נתון בקדחת של עשייה. הוא פועל להגשמת שתי מטרות:

1: לקנות חלקת קבר לשרה 2: למצוא אשה לבנו

שתי מטרות אלו נוגעות בדיוק לשתי הברכות שקיבל מה': הארץ והזרע. איך התגבר אברהם על הטרומה ועל האבדן? איך יכול אדם לעמוד על סף אבדן בנו, ולאבד את שותפו לחיים, ועדיין להיות מלא במרץ של עשייה והמשך? מה נתן לאברהם את הנחישות, את היכולת להמשיך, את שלמות הרוח?

את התשובה למדתי מהאנשים שהיו מוריי לאומץ מוסרי: ניצולי שואה שהיתה לי הזכות להכיר. איך, תהיתי, הם ממשיכים הלאה, עם הזיכרונות, המראות ומוראות? אנו יודעים שחיילים בריטים ואמריקאים ששחררו את מחנות ההשמדה לא שכחו לעולם את מה שראו. לדברי ניל פרגוסון, בביוגרפיה החדשה שכתב על הנרי קיסינג'ר, המראה שנגלה לעיניו כשנכנס כחייל אמריקני למחנה ריכוז שינה את חייב. ואם כך קרה לאנשים שרק ראו מחנה ריכוז ביום שחרורו, ודאי מסויטים לאין שיעור הם חיי מי שהיה אסיר במחנה וחווה את האימה ואת הייסורים. ובכל זאת, הניצולים שהכרתי נאחזו בחיים בעקשנות שאין כמוה. רציתי להבין מה נתן להם את הכוחות.

לבסוף גיליתי. רוב האנשים לא דיברו על העבר, אפילו לא עם בני זוגם, אפילו לא עם ילדיהם. הם התמקדו בבניין חיים חדשים בארץ חדשה. הם למדו את השפה ואת המנהגים.

הם מצאו עבודה. הם בנו קריירה. הם התחננו והולידו. הם שאיבדו את משפחותיהם, היו כמשפחה איש לרעהו. הם הסתכלו קדימה, לא לאחור. הם בנו עתיד. רק אז כעבור ארבעים-חמישים שנה, הרשו לעצמם לדבר על העבר. רק אז סיפרו את הסיפור, תחילה לבני משפחותיהם ואז לעולם כולו.

זה הכלל: תחילה עליהם לבנות את העתיד, ורק אז תוכלו לחזור ולהתאבל על העבר. שני אנשים בתורה הביטו מאחור, האחד במשתמע, האחרת מפורש: נוח, האיש הצדיק ביותר בדורותיו, הידרדר באחרית ימיו לשכרות. התורה איננה אומרת זאת, אבל אנחנו יכולים לנחש. הוא איבד את כל עולמו. כשהוא ואשתו ובניו ישבו לבטח בתיבהכל שאר בני האדם, כל בני זמנו, טבעו. ייתכן מאד שהאיש הצדיק הזה כרע תחת נטל הצער כאשר שיחזר בזכרונו את כל הקורות, וייסר את עצמו בשאלה אם לא היה יכול לפעול אחרת ולהציל איכשהו עוד אנשים מהמבול.

על אשת לוט מסופר במפורש שהביטה לאחור, אל ערי המישור הנהפכות בגופרית והמלח, בניגוד להנחייתם הברורה של המלאכים. בן רגע הייתה לנציב מלח: ושמא זו דרכה הציורית של התורה לתאר כיצד קופא על מקומו אדם המום זוועות, מוקה הלפ ויגון.

על רקע שני הסיפורים הללו, שבאו בפרשיות הקודמות, נוכל להבין את אברהם שלאחר מות שרה. הוא קבע את התקדים: תחילה בונים עתיד, ורק אז אפשר להתאבל על העבר. ...אברהם שמע את העתיד קורא לו. שרה כבר מתה, יצחק עדיין לא התחתן; אברהם לא היה לו לא קרקע ולא נכדים. הוא לא זעק אל אלוקים בכעס וביגון. הוא שמע את קול הדממה הדקה של ה' אומר לו: הצד הבא תלוי בך. אתה חייב ליצור לך עתיד, ואני אשפוך עליו את רוחי. כך שרד אברהם בהלם ובאבל. מוטב כמובן שלא יקרו אסונות, אבל אם הם קורים, ההסתכלות קדימה היא הדרך לשרוד בהם.

אלוקים נכנס לחיינו כקריאה לעתיד. הוא כמו מנופף לנו בידו מקצה אופק הזמן, מפציר בנו לצאת למסע ולבצע משימה שאיכשהו, בדרכיו הנסתרות של הבורא, נולדנו כדי למלא. איננו נמצאים בעולם במקרה. אנחנו כאן כי ה' רצה שנהיה כאן, ומפני שיש משימה שנועדנו להגשים. לא קל לגלות מהי. לפעמים אני מגלים אותה רק אחרי הרבה שנים והרבה התחלות שגויות. אבל לכל אחד יש משהו שהאלוקים קורא לו לעשות. עתיד שעדיין לא נוצר כי אם מחכה שניצור אותו....

הרבה מן הכעס, השנאה והטינה בעולמנו נוצרו בידי אנשים המתפלשים בעבר, כמו אשת לוט, אינם מסוגלים ללכת הלאה. לסיפורים מהסוג הזה אין סוף טוב; רק עוד דמעות ואסונות. דרכו של אברהם בפרשץ חיי שרה היא אחרת. בנה את העתיד – ורק אז סגה להתאבל על העבר.

שיג ושיח (פרשת שמות)

... "אהיה אשר אהיה" משמעו: אכנס להיסטוריה ואשנה אותה. ה' אמר בכך למשה שלא הוא, משה, ולא אף אחד אחר יכולים לדעת מראש מה הוא עומד לעשות. הוא אמר למשה באופן כללי שהוא עתיד לחלץ את בני ישראל מידי המצרים ולהביאם אל ארץ זבת חלב ודבש. אבל באשר לפרטים, משה והעם ידעו את ה' לא על פי מהותו אלא דרך פעולותיו. על כן, הזמן הדקדוקי עתיד הוא עניין מכריע כאן. הם אינם יכולים לדעתו עד שיפעל.

הוא יהיה אל של הפתעות. הוא יעשה דברים שטרם נראו כמותם, אותות ומופתים שידובר בהם לאורך אלפי שנים. הם יהדהדו בקול אדיר, ויבואו גל אחר גל. בני האדם ילמדו כי העבדות איננה מצב הכרחי, שחזק וצודק אינם היינו הך, שאימפריות אינן בנות אלמוות, ושעם זעוררי כמו עם ישראל יכול לחולל דברים כבירים אם הוא קושר את ייעודו אל

השמיים. אבל אף לא דבר אחד מכל אלה יהיה ניתן לחיזוי מוקדם. ה' אמר למשה ולעם – תצטרכו לבטוח בי. הייעוד שאני מציב בפניכם נמצא מעבר לאופק הנראה. סיפורו של עם ישראל יהפוך מציאות זאת על פניה. האימפריה הגדולה ביותר על פני כדור הארץ תספוג מהלומה ניצחת. החלשים באנשים, קהל של עבדים סגופים ונטולי מולדת, ייצאו לחופשי. לא הייתה זאת רק מכה למצרים. זו הייתה מכת מוות לעצם רעיון ההיררכיה החברתית, ולתפיסת הזמן כ"צלם נע של הנצח" כלשון אפלטון, כסדרת צלליות נעות על קיר המציאות שלעולם אינו משתנה – אף כי יעברו אלפי שנים עד שהשפעת מהלומה זו תגיע למלוא תוקפה.

באמונת ישראל, ההיסטוריה נעשתה זירה של שינוי. הזמן נעשה לדבר שאפשר להבינו כסיפור, כמסע או כחתימה. לכל זאת רומזות שלוש המילים "אהיה אשר אהיה". אני האלוהים של זמן עתיד.

זהו היסוד לרעיון המשיחי, שהפך את היהדות לציוויליזציה היחידה שתור הזהב שלה הוא בעתיד. בכל חמשת חומשי התורה, ארץ נחלתו של העם היא עניין עתידי. אברהם גר בה אך אינו מגיע לידי בעלות על אדמתה. כך גם יצחק. וכך גם יעקב. אפילו משה, המבלה ארבעים שנה בהובלת העם אליה, אינו זוכה להיכנס בשעריה. היא תמיד מעבר-מזה. סמוכה ונראית, אך עדיין לא מושגת.

בעיניי, זהו אחד הרעיונות החשובים ביותר ביהדות. כתבתי עליו ספר ושמו 'לשון עתיד'. זכינו פעם, אשתי איליין ואני, לדון ברעיון הזה עם מייסד תורת הפסיכולוגיה החיובית, מרטין סליגמן, בביתו בפילדלפיה. הוא השתעשע ברעיון דומה. שנים רבות של עיסוק בטיפול פסיכולוגי הביאוהו למסקנה כי אנשים בעלי פסיכולוגיה חיובית נוטים להיות מוכוונים עתיד, ואילו בעלי הלך הרוח השלילי – זה שסליגמן תיאר בביטוי הקולע "חוסר אונים נרכש" – היו בדרך כלל מקובעים על העבר.

כעבור שנים אחדות הוא פרסם עם עוד שלושה חוקרים ספר בנושא, ושמו "הומו פרוסקטוס", האדם החוזה. מהו, שאל שם, מותר ההומו ספיינס על כל שאר מיני החי? התשובה: יש לנו היכולת הבלעדית "לדמיין חלופות המשתרעות אל תוך העתיד – תחזיות – ולתת להן להנחותנו". אנחנו החיה מוכוונת-העתיד.

עניין זה חשוב מאין כמוהו, ואני מייחל כי יובן. זה מכבר אני טוען כי המחקר המדעי של האדם לוקה בכשל. המדע מחפש גורמים; גורמים קודמים תמיד לתוצאותיהם; על כן, המדע יבקש תמיד להסביר תופעה המתרחשת בהווה על פי דבר-מה שקרה בעבר: ממשען גנטי או חוויות מן הגיל הרך, עד הכימיה של המוח וגירויים טריים שלו. מתוך כך, באורח בלתי נמנע, המדע יתכחש לקיומו של רצון אנושי חופשי. זו עשויה להיות התכחשות רכה או קשה, מעודנת או גסה, אבל זו תהיה השורה התחתונה. החופש ייראה כאשליה. הטוב ביותר שאפשר לצפות לו הוא "מודעות לכורח", כפי שהגדיר את החופש קרל מרקס.

אבל זהו כשל. הפעולה האנושית מכוונת תמיד אל העתיד. אני מפעיל את הקומקום החשמלי כי אני רוצה ספל קפה. אני מתאמץ ללמוד כי אני רוצה להצליח בבחינה. אני פועל למימוש של עתיד שטרם קרה. המדע אינו יכול להתחשב בעתיד, כי מה שטרם קרה אינו יכול להיות גורם. לכן, תמיד יהיה בפעולה האנושית המכוונת משהו שהמדע לא יוכל להסביר במלואו. כשה' אמר "אהיה אשר אהיה", הוא לימדנו לא רק על האלוהות אלא גם עלינו: הוא קרא לנו להיפתח אליו ולהאמין בכך שהוא מאמין בנו. גם אנו "נהיה אשר נהיה", גם אנחנו נוכל להשתנות, אם נבחר לעשות את הישר והטוב. גם אם ניכשל וניפול נוכל להשתנות, כי ה'

מרוםם אותנו ונותן לנו כוח. ואם אנחנו יכולים לשנות את עצמנו – כי אז, ביחד, אנחנו יכולים לשנות את העולם. איננו יכולים להעביר מן העולם את כל הרשעה ואת כל הסבל, אבל אנחנו יכולים להפחיתם. איננו

יכולים לחסל את האי-צדק, אבל אנחנו יכולים להילחם בו. איננו יכולים לבטל את המחלות, אבל אנחנו יכולים לטפל בהן ולחפש דרכי ריפוי ומניעה.

בכל פעם שאני מבקר בישראל אני נפעם מחדש לראות כיצד עמנו העתיק, בארצו רוויית ההיסטוריה, הוא מן המובילים בעולם במכוונותו אל העתיד; ישראל רוחשת פריצות דרך ברפואה, במדעי-האינפורמציה, בננו-טכנולוגיה ועוד ועוד. ישראל כותבת את סיפורה בלשון עתיד.

והעתיד הוא מחוזו של החופש האנושי, שכן אינני יכול לשנות את האתמול אבל אני יכול לשנות את המחר באמצעות מעשיו היום. היהדות היא דת מוכוונת עתיד, ועל כן היא דת של החופש האנושי; וישראל, שהיא מדינה מוכוונת עתיד, היא נווה מדבר של חופש בתוך ישימון הדיכוי של המזרח התיכון. למרבה הצער רוב אויבותיה של ישראל מקובעות על העבר, וכל עוד יישארו כאלו עמיהן לא יזכו בחופש וישראל לא תזכה בשלום. אני מאמין שעלינו לכבד את העבר, אך לא לחיות בו. האמונה היא כוח מהפכני. אלוהים קורא לנו כפי שקרא פעם אל משה, ומבקש מאיתנו להאמין בעתיד, ואז, בעזרתו, לבנות את העתיד הזה.

בראשית (ד:כה)

וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת־לִי אֱלֹדִים זָרַע אַחַר תַּחַת הַקֶּלַח כִּי הָרַגוּ קִיָּו:

שמואל ב (יב יא – כה)

(יא) פָּהוּ אָמַר ה' הַנְּגִי מִקִּים עָלַי רַעַה מִבֵּיתָהּ וְלִקְחָתִי אֶת־נְשִׂיָהּ לְעֵינַיָהּ וְנָתַתִּי לְרַעִיָה וְשָׁכַב עִם־נְשִׂיָהּ לְעֵינַי הַשָּׁמַשׁ הָזֹאת: (יב) כִּי אַתָּה עֲשִׂיתָ בְּסִתְרִי וְאֲנִי אֲעֲשֶׂה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה נֶגֶד כָּל־יִשְׂרָאֵל וְנֶגֶד הַשָּׁמַשׁ: (יג) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֲלֵ־נָתַן חַטָּאתִי לַה' וַיֹּאמֶר נָתַן אֱלֹ־דָוִד גַּם־ה' הַעֲבִיר חַטָּאתָהּ לֹא תָמוּת: (יד) אָפֶס כִּי־נֹאֶץ נֹאֲצָתָה אֶת־אֵיבֵי ה' בַּדָּבָר הַנֶּה גַם־הַבֵּן הַיֵּלֵד לָהּ מוֹת יָמוּת: (טו) וַיֵּלֶךְ נָתַן אֱלֵ־בֵיתוֹ וַיִּגַּף ה' אֶת־הַיֵּלֵד אֲשֶׁר יֵלְדָה אִשְׁת־אִוְרֵיָה לְדָוִד וַיֹּאנֶשׁ: (טז) וַיִּבְקֶשׁ דָּוִד אֶת־הָאֱלֹדִים בְּעַד הַנֶּעַר וַיִּצָּם דָּוִד צֹם וּבָא וְלֵן וְשָׁכַב אַרְצָה: (יז) וַיִּקְמוּ זָקְנֵי בֵיתוֹ עָלָיו לְהַקִּימוֹ מִן־הָאָרֶץ וְלֹא אָבָה וְלֹא־בָרָא אֹתָם לָחֵם: (יח) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיָּמַת הַמֶּלֶךְ וַיִּרְאוּ עַבְדָּי דָּוִד לְהַגִּיד לוֹ כִּי־מָת הַיֵּלֵד כִּי אָמְרוּ הִנֵּה בְהִיּוֹת הַיֵּלֵד חַי דַּבְּרֵנוּ אֵלָיו וְלֹא־שָׁמַע בְּקוֹלֵנוּ וְאִיךָ נֹאמַר אֵלָיו מָת הַמֶּלֶךְ וְעֲשֶׂה רַעַה: (יט) וַיֵּרָא דָוִד כִּי עַבְדָּיו מִתְלַחֲשִׁים וַיָּבִן דָּוִד כִּי מָת הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר דָּוִד אֲלֵ־עַבְדָּיו הַמָּת הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ מָת: (כ) וַיִּקֶם דָּוִד מִהָאָרֶץ וַיִּרְחֵץ וַיִּסָּה וַיַּחְלֹף שִׁמְלָתוֹ שִׁמְלָתוֹ וַיָּבֵא בֵית־יִקְנֹק וַיִּשְׁתַּחֲוֶה וַיָּבֵא אֱלֵ־בֵיתוֹ וַיִּשְׁאֵל וַיִּשְׁיִמּוּ לוֹ לָחֵם וַיֹּאכֵל: (כא) וַיֹּאמְרוּ עַבְדָּיו אֵלָיו מַה־הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתָהּ בְּעַבְדֶּיךָ הַמֶּלֶךְ חַי צַמְתָּ וַתִּבְהַךְ וְכֹאֲשֶׁר מָת הַיֵּלֵד קָמָת וַתֹּאכֵל לָחֵם: (כב) וַיֹּאמֶר בְּעוֹד הַמֶּלֶךְ חַי צַמְתִּי וְאַבְכֶּה כִּי אָמַרְתִּי מִי יוֹדֵעַ יַחַנְנִי וַיַּחַנְנֵי וַיִּקְנֶה וַתִּי הַיֵּלֵד: (כג) וְעַתָּה מָת לָמָּה זֶה אֲנִי צֹם הַאוֹכֵל לְהַשִּׁיבֵן עוֹד אֲנִי הִלֵּךְ אֵלָיו וְהוּא לֹא־יָשׁוּב אֵלָי: (כד) וַיִּנָּחֵם דָּוִד אֶת בַּת־שֹׁבַע אִשְׁתּוֹ וַיָּבֵא אֵלָיָהּ וַיִּשְׁכַּב עִמָּה וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שְׁלֹמֹה וְה' אָהָבוּ: (כה) וַיִּשְׁלַח בְּיַד נָתַן הַנְּבִיא וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יְדִידְיָהּ בְּעַבְדּוֹ ה':

משנה מסכת יומא פרק ג משנה א

אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה אם הגיע הרואה אומר ברקאי מתתיא בן שמואל אומר האיר פני כל המזרח עד שבחברון והוא אומר הן: